

Janez Rotar

Ljubljana

UDK 811.163.6'366.53:811.163.42

K dvojini v slovenskem in hrvaškem jeziku

Med slovenščino in hrvaščino kot sosednjima jezikoma je v posamičnosti več vzajemnosti, v jezikih kot sistemih pa so različnosti predvsem v glasoslovju, oblikoslovju, skladnji in besedišču. Slovenščina nima aorista in vokativa, ima pa namenilnik in zlasti dvojino, česar obojega v hrvaščini ni. Prezreti tudi ni mogoče različnost glede tematskih glagolov *dam, sem, jem, vem*. Posebej značilen je polnopolnomenški glagol *vedeti*: združuje skupino slovanskih jezikov, poleg slovenščine češčino, slovaščino, lužiščino in poljščino, medtem ko je za drugo skupino v taki vlogi nepolnopolnomenški glagol *znati* in ga imajo ruščina, hrvaščina, srbsčina, bolgarščina in makedonščina. Samosvoje je tudi slovensko štetje, izgovorjava enice pred desetico. Dvojina ima v slovenščini nenadomestljivo vlogo tako pomensko kot v oblikoslovno-skladenjskem obsegu, in sicer na visoki ravni, v knjižnem standardnem jeziku, kot tudi na nižji socialno-zvrstni ravni. Ekspresivnost dvojine je na eni strani in na drugi ravni veliko večja, kot jo napoveduje sama terminološka oznaka: *gramatična kategorija števila*. O obeh teče beseda v tem članku.

1. Primer eksaktnosti dvojine v lirski pesmi

Gramatična kategorija števila dvojina obstaja v slovenskem jeziku od nekdaj. Prevajalec *Nove zaveze* in utemeljitelj slovenskega knjižnega jezika Primož Trubar (1508-1586) se je zavedal dvojine tudi v starogrškem in hebrejskem jeziku.¹ Slednje govori o tem, da je hebrejščino poznal bolje, kakor pa je v svoji samokritičnosti o tem tvegal zapisati.

V današnji govorjeni in pisani slovenščini se dvojina uporablja logično in je živa, od drugih slovanskih jezikov jo delno ohranja še lužiškosrbščina.² O dvojini v slovenščini je najbolj obširno in studiozno pisal Francoz Lucien Tesnière, lektor francoščine v Ljubljani, nato profesor slovanske filologije na univerzi v Montpellieru.³ Z metodo lingvistične geografije in ob zgodovinskih virih je odkrival kronološke pojave pri odmiranju dvojine v slovanskih narečjih, ob čemer je zaznaval tudi regenerative procese. Na osnovi živih pojavov rabe dvojine v Istri, pri čemer je pomagal raziskovalec istrskih narečij in sploh jezikovne narave celotne Istre, odličen poznavalec regije Josip

¹ Prim. Primož Trubar (1986). *Ena dolga predgovor k novemu testamentu*, 1557. Reprint, Ljubljana, dodana monografija Jožeta Rajhmana k tej izdaji. Francka Premk (1992). *Korenine slovenskih psalmov*. Ljubljana, 23-42.

² Aleksandra Derganc (1993). *Spremembe nekaterih dvojninskih oblik in zvez v slovenščini in ruščini*. Slavistična revija 41, 1, 209-218. Ista (1988). *On the History of the Dual in Slovene and Russian*. Wiener slavistischer Almanach, Bd. 22, 237-247. Ista (1994). *Some specific Features in the Development of the Dual in Slovene as Compared to Other Slavic Languages*. Linguistica, XXXIV, 1, Melanges Lucien Tesnière. Ljubljana, 71-80. Ista (1996). *Nekatere paralele v zgodovini dvojine v slovanskih jezikih*. XXXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana, 7-16.

³ Lucien Tesnière (1925). *Les formes du duel en slovène*. Paris. Isti (1925). *Atlas linguistique pour servir à l'étude du duel en slovène*. Paris. Vladimir Pogačnik (1995). *L'actualité des »Formes du duel en slovène«*. Lucien Tesnière aujourd'hui. Bibliothèque de l'information grammaticale. Paris, 297-300. Ada Vidovič-Muha (1994). *La syntaxe de Tesnière interprétée par Mikuš*. Linguistica XXXIV, 1, Melanges Lucien Tesnière. Ljubljana, 225-234.

Ribarić (tedaj profesor na gimnaziji v Mariboru), je Tesnière označil narodnostno razmejišče, kakor se je kazalo sredi tridesetih let 20. stoletja. To je storil na osnovi bistvenih pojavov, ki ločujejo slovenščino od hrvaških govorov, med njimi so imele glavno vlogo zlasti jezikovne kategorije dvojine.

V kajkavskem narečju je dvojina izpričana v knjigi *Kronika* Antona Vramca, slovensko-hrvaškega duhovnika, rojenega v slovenskem Ormožu. Ko je kajkavcem napisal in v Ljubljani objavil prvo izvirno kajkavsko knjigo,⁴ je v njej dovolj opazno, poleg nekaterih drugih značilnosti slovenskega jezika, uporabljal tudi dvojino.

Najvidneje in precej celovito je dvojina v nekdanji hrvaščini izpričana v narodni baladi *Marko Kraljević i brat mu Andrijaš*.⁵ Pripovedovana iz ust preprostega ribiča je kot vložna pesem vključena v Hektorovićevo verzificirano pripoved *Ribanje i ribarsko prigovaranje* (Benetke, 1556). Na Hvaru rojeni Petar Hektorović (1487) je vanjo poleg že omenjene balade vključil še eno pesem prav tako dolgega verza (burgaštica) in tri kratke lirске pesmi.⁶

V našem primeru pa je balada *Marko Kraljević i brat mu Andrijaš* pomaknjena v ospredje zaradi navzočnosti, poleg množine, prav avtentične, četudi le rudimentarne dvojine, ki jo je prodiranje štokavščine ravno v tem času naglo izrivalo z množino, dokončno pa izrinilo v 16. stoletju.

*Dva sta mi siromaha dugo vrime drugovala,
lipo ti sta drugovala i lipo dragovala,
lipo plinke dilila i lipo se razdiljala.*

*Već mi nigda zarobiše tri junačke dobre konje, dva siromaha,
tere sta dva konjica mnogo lipo razdilila,
o tretjega ne mogoše junaci se pogoditi,
neg su se razgnijavala i mnogo se sapsovala.*

Že iz teh verzov je razvidno, kako množinska oblika izpodriva dvojinsko, ki pa je paradigmatično izpričana in uveljavljena močnejše, celoviteje kot v kateremkoli drugem tedanjem, danes ohranjenem besedilu ustnega pesništva. Če se upošteva mikavna glagoljaška ljudska pesem *A ti, divojko šegljiva*, ohranjena iz *Pariškega kodeksa*,⁷ se iz časovnega zaporedja nastajanja posameznih pesmi, prenesenih iz prejšnjih časov in na ta način podedovanih, dá vsaj približno odkrivati kronologija pojavov. V 16. stoletju je dvojina v hrvaškem tradicionalnem pesništvu čakavske Dalmacije živa v osebni zaimku in v glagolskih oblikah, seveda glede na položaj najpogostejših dvojinskih zvez, vezanih na osebkke.

Dvojina je bila in je ostala posebej funkcionalna v lirski poeziji.⁸ V njej nastopata dva subjekta v soodnosu nagovarajoči — nagovorjeni. Vendar s tem ni rečeno, da bi bil jezik brez avtentičnih dvojinskih oblik (brezdvojinski jezik) v lirski poeziji izraževalno omejen ali da se samo z

⁴ Antol Vramecz (1578). *Kronika Vezda znovich zpravljena Kratka Szlouenzkim iezikom*, stampane v Lublane MDLXXVIII.

⁵ Bugaštica *Marko Kraljević i brat mu Andrijaš* je prva tiskana južnoslovanska narodna balada. Zanimiva je tudi po tem, ker je v njej ubeseden arhetipski, tudi biblijski motiv o razdoru med bratoma, ki se razreši s smrtjo; vsebuje torej kajnovski motiv. Balada je pripovedovana z izrazitim pomikom materine percepcije v ospredje. Po tej svoji temeljni značilnosti sodi v območje tako imenovane ženske pisave, kot to fenomenološko znamenitost imenujemo danes. V južnoslovanskih narodnih baladah, lirsko-epskih pesmih, sploh prevladuje ženska percepcija. Prim. J. Rotar (1997). *Ženska pisava v narodnih baladah*. XXXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Uredila Aleksandra Derganc. Ljubljana, 145-156.

⁶ Prim. V. Pavletić (1971). *Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva, od početaka do danas*. Zagreb, 27-28; 187-188.

⁷ Prim. op. 5, str. 25. V tej pesmi je ena sama dvojinska oblika: »ter mi dva pojmo na vodu.«. Kot razširjeno omenja pesem Petar Zoranić (1596) v arhaijskem romanu *Planine*, Benetke.

⁸ Rado L. Lenček (1982). *On Poetic Functions of the Grammatical Category of Dual*. South Slavic and Balkan Linguistics. Amsterdam; tudi slov. (1998). *O vlogi dvojine v pesniškem izražanju*. Izbrane razprave in eseji. Uredila Marta Pirnat - Greenberg. Ljubljana: Slovenska matica, 242-249.

dvojinskimi oblikami dá brez nejasnosti, brez dvoumnosti, brez nedoločenosti izraziti to, kar se nanaša na razmerje med dvema subjektoma. Že naslov pesniške zbirke Janija Virka *Tečeva čez polje* (1990) je lahko dovolj nazoren, da tudi v slovenščini ne zadošča zgolj dvojina, hrvaško bi se naslov glasil: *Trčimo nas dvoje preko livade!* Dva ni vedno dvoje, zlasti ne v lirski pesmi. In tega se je pesnik v brezdvojinskem jeziku zavedal, ko je izoblikoval verz: *Obalom bludimo nas dvoje* (Vojislav Ilić, 1860-1894). Tudi v brezdvojinskem jeziku se torej dá dvojinsko izraziti z različnevalnimi oblikami, ki obstajajo v slehernem jeziku. Kar človekov um doume in domisli, domisli s pojmi, govorno in pisno pa so pojmi izraženi z besedo. Beseda in pojem oziroma pojem (pojav) in beseda sta neločljivo povezana, kar je znano ne šele od strukturalizma dalje.

Težave in nesporazumi nastajajo ob prevajanju, slovenjenju zlasti lirskih pesmi, nastalih v jeziku, ki nima slovnične kategorije dvojine in ne avtentičnih dvojinskih oblik. Te so zamenjane, nadomeščene z množinskimi in reklo bi se, da se v takem jeziku množinsko misli že ob dveh subjektih ali pojavih, predmetih, medtem ko se v jeziku z avtentičnimi dvojinskimi oblikami izraža tako tudi slovnična kategorija števila, pojavljajočega se v dvojem.

Izrazitejše ponazoritve razmerja glede dvojine med slovenščino in hrvaščino v obsegu lirskega ljubezenskega pesništva, kot je Tina Ujevića (1891-1959) pesniška zbirka *Kolajna* (1926), skorajda ni najti. Ta zbirka je venec lirskih ljubezenskih pesmi, izoblikovan v slogu in duhu cinquecentističnega konconjera. Da gre v *Kolajni* za razmerje nagovarjajočega do nagovorjene, je očitno že iz V. pesmi; v zbirki so pesmi brez naslovov, zaporedno pa so oštevilčene z rimskimi številkami. V peti pesmi daje pesnik z zadnjo kitico ključ za branje celotne zbirke:

*No one imati će cijenu
ako ih jednom, u perli i zlatu,
kolajnu vidim slavno obješenu,
ljubljenno dijete, baš o tome vratu.*

*A te imele bodo ceno,
ko bo od biserov in zlata
ogrica ti v slavo obešena,
preljubo dete, okoli tvoj'ga vrata.*
(seminarski prevod)

Pri slovenjenju posamezne pesmi iz *Kolajne* je torej potrebno upoštevati dvoje: v lirski ljubezenski pesmi sta navzoča dva subjekta v soodnosu; v jeziku brez dvojinskih oblik je tak odnos izražen z množinskimi oblikami.

Z naslovom *Kolajna* je Ujević imenoval to, kar se v slovenščini izrazi z besedo *ogrica*. Na njej so umetnine, dragi kamni, pesmi. Središčna pesem je središčni, estetsko najbolj izoblikovani dagulj, najbolj dognana umetnina. V *Kolajni* ima ta dragotina kot naslov le zapovrstno številko XXI, kadar pa je ta pesem objavljena ločeno, samostojno, kar je zelo pogosto, saj je tako rekoč v vseh antologijah modernega hrvaškega pesništva in prav tako tudi v šolskih berilih, ima naslov *Notturmo*.

Notturmo

*Nočas se moje čelo žari,
nočas se moje vjeđe pote;
i moje misli san ozari,
umrijet ću nočas od ljepote.*

*Duša je strasna u dubini,
ona je zublja u dnu noći;
plačimo, plačimo u tišini,
umrimo, umrimo u samoći.*

Slovenska knjižna prepesnitev:

*Nocoj moje čelo žari se,
nocoj je na vekah mokrota;
in sen moje misli presije,
nocoj me ubija lepota.*

*Duša je strasna v globini,
kot bakla v nočni temoti;
jokajmo, jokajmo v tišini,
umrimo, umrimo v samoti.*

Študentke in študentje so v seminarju ob upoštevanju, da gre za lirsko pesem, prek katere je izraženo razmerje med dvema osebkoma, prevedli *Notturmo* različno, nekateri mehanično in dobesedno, drugi so upoštevali, da je v pesnikovem jeziku, v hrvaščini, dvojina izražena z množinsko obliko. Najboljši seminarski prevod, skorajda prepesnitev se glasi:

Notturmo

*Nocoj se moje čelo žari,
nocoj se moje veke pote;
in moje misli sen osvetli,
umrl nocoj bom poln lepote.*

*Duša je strastna v globini,
ona je zubelj v nočni temoti,
jočiva, jočiva v tišini,
umriva, umriva v samoti.*

Slovenski knjižni prevod s sociativno množino nikakor ni ustrezen in je tujek v Ujevičevi zbirki *Kolajna*, v kateri pesnik nagovarja drago bitje, v njegovih pesmih imenovano ali Vivijana ali Dora Remebot ali Nepoznana ali Neimenovana. Iskati za temi imeni konkretno žensko osebo, bi bilo prav tako nesmiselno, kot dokazovati fiktivnost teh poimenovanj. *Kolajna* je ljubezenski kanconjer, s katerim pesnik izraža svojo osebno tesnobo in bol, nagovori so dramatična oblika sporočanja lastnih doživetij in občutij, ki so mestoma prešla v svojevrstne tematske embleme, kar velja za pesem št. V in za verz *Nisam li pjesnik, ja sam barem patnik* (Če nisem pesnik, sem pa vsaj trpin).

Prikazani primer prepesnjenja lirske pesmi, izvirno napisane v jeziku brez dvojine, zahteva posebno pozornost ob postavitvi v jezik, ki ima slovnično kategorijo dvojine in v katerem se namesto nje togo po izvirniku z množinsko obliko bistveno spremeni pomen, oddalji od hrvaškega izvirnika in Ujevičevi pesmi daje nejasni pomen, medtem ko je v njegovi pesmi čisto določen, v skladu s celotno lirsko pesniško zbirko. Res je, da se v jeziku, ki nima dvojninske paradigme, čuti množinsko vse, kar ni izraženo edninsko. To je potrdila percepcija slušateljev, katerih materinščina je Ujevičev jezik. Res pa je tudi, da niti slušatelji niso doživeli pesmi in njenega bistva tako določno, kot jo izraža dvojninska oblika slovenske prepesnitve, to pa je konkretno izražena in dosežena občutelska določenost in pomenska presojnost z naravno na doživljanje zveze z bližnjim bitjem, česar množinska oblika pesnikovega nagovora ne usmerja eksaktno.⁹ Prva percepcija te pesmi med slušatelji iste materinščine, kot je Ujevičeva, tega ni mogla zatajiti.

Toda v sedanjem času, ki ga označuje skupinska percepcija posameznega pesniškega besedila (tudi seminarsko interpretacijo spremlja skupinska percepcija) prek različnih današnjih možnosti interpretacije, potrjuje to Ujevičevo lirsko miniaturo kot vrhunsko pesniško stvaritev. V takih okoliščinah percepcije se Ujevičevo pesniško sporočilo skupaj z njegovo artificialno naravo uveljavlja vsekakor z množinsko obliko nagovora drugega bitja in tedaj s sociativno množino objema udeležence skupinske percepcije. Toda četudi se zdi protislovno, je vendar očitno, da pesnikovo osebno doživetje in občutje določno in nedvoumno izraža ubeseditiv s pravo dvojninsko obliko nagovora, ki zajema poanto te pesmi. Za percepcijo lirske miniature *Notturmo* v izvirnem pesnikovem jeziku je potemtakem bolj neogibno upoštevanje celotne *Kolajne*, njene občutelske pogojenosti in izrazne izoblikovanosti.

2. Dvojina v navzkrižju z vljudnostno množino

Obravnavani primer Ujevičeve pesmi in njene slovenske prebeseditve zadeva visoko socialno raven enega in drugega jezika, jezika klasične leposlovne ravni. Za prepoznavanje dvojine v slovenščini in njene ekspresivnosti tudi v nižji socialnozvrstni rabi — o čemer ni zaslediti jezikoslovnih razpravljanj —, naj bo predstavljenih nekaj značilnih primerov, ki osvetljujejo življenjskost dvojine nasploh, aktualnost tako v oblikoslovno-skladenjskem kot pomenskem položaju in njegovih razponih na nižji socialni ravni jezika, slovenščine dandanes.

Za ponazoritev so potrebni primeri. Na ta način je mogoče opozoriti na slovnično »pravilno«, slogovno skladenjsko pa vprašljivo rabo dvojine, »nespodobno« rabo dvojine glede na množinsko vkljudnostno nagovarjanje, ki izstopa zlasti z rabo sociativne dvojine.

⁹ Pri razpravi, ki je zajemala slovensko prepesnitev in rešitev vprašanja dvojine v Ujevičevi miniaturi *Notturmo*, je profesor z zagrebške slavistike in strokovnjak za vprašanja sodobnega hrvaškega knjižnega jezika dr. Josip Silić menil, »kako se prav ob Ujevičevi pesmi v slovenski prebeseditvi izpričuje izredna eksaktnost dvojine v takem občutljivem lirskem pesniškem izražanju«.

Primer A

Vljudni natakar nagovori starejši par: »Kaj bosta pa vidva?« Jezik z dvojino ni njegova materinščina, govori pa ga odlično in posebej pazljivo se zaveda dvojine. Toda zastavljeno vprašanje je lahko vsebina drugačnega vprašalnega stavka, na primer: »Kaj boste vi in ona?« ali preprosto celo »Kaj boš ti in ona?« To nevarnost izključuje raba množine namesto pedantne dvojine. »Forma di cortesia« predpostavlja, da se posameznika od dvojice, para, pač, vika, nagovarja množinsko. Gre za slogovno, torej tudi občutenjsko drugačen primer, kot je raba množine pri omenjanju telesnih delov, ki se pojavljajo v parih: *Od vročine se mu svetijo oči, Od utrujenosti ga bole noge.*

Primer B

Komitent, stranka pristopi k okencu banke zvenečega imena v Mayerjevi palači sredi Ljubljane in uradnik ga z znano ustrežljivostjo nagovori: »Kaj bova pa midva?« Vprašani bi lahko odgovoril manj vljudno: »Kaj boste vi, ni moja stvar, jaz pa želim dvigniti 50.000 šilingov.« Vendar se odloči za 'pedagoški' ogovor, da bi z njim vpraševalca spodbudil k razmisleku o ravni jezikovnega komuniciranja s strankami: »Jaz želim dvigniti 50.000 šilingov, vi pa boste, kot je tu navada, napisali list za dvig.« Uradnik ni najbrž nikoli imel priložnosti, da bi kaj slišal o združevalni, sociativni dvojini, kakršno je uporabil v svojem nagovoru komitenta, varčevalca.

Primer C

Pooblaščen organ ustavi voznico avtomobila in jo ogovori z vprašanjem: »A bova kaj vozniško in prometno pogledala?«¹⁰ Le malokatero nagovorjeno more tak nagovor uniformiranega človeka pustiti hladno, naj ima psihološki in sociolingvistični čut razvit ali ne, čeravno je možnost, razumeti kot dobrohotno, kot izrazito pokroviteljsko ali celo zasmehljivo. Vse te možnosti so odvisne od situacije same, od osebnostnega nastopa uradne osebe, o čemer razmišlja komunikologija. Zelo koristno je, če se s pojavi takšne dvojine (in zlasti množine!) ukvarja, ko jo uporabljajo starši in vzgojitelji sploh, nagovarjajo pa otroka, učenca.

V vseh primerih je dvojina neustrezna in obsega bolj ali manj prepoznavne nevšečne negativne podtone, ki pa se jih uporabnik bodisi ne zaveda ali podton namerno sporoča prav z rabo afektivno združevalne dvojine (prim. C). Primera A in C sodita v območje posameznikove osebne kulture in sta njen izraz, primer B pa poleg tega izkazuje neustrezno pojmovanje o rabi dvojine. Dvojina je v primeru A in B navzkriž z vljudnostno rabo množine, gre za dve osebi, ki se ju posamično v vsakem primeru vljudnostno nagovarja z množinsko obliko. To ni stvar slovnice, slovničnih pravil, ampak osebnega sloga in torej občutij.

Naj bo tu naveden zanimiv pojav glede vljudnostnega nagovarjanja. Kot je znano, se tako v slovenščini kot tudi v hrvaščini uporablja množinska vljudnostna oblika vselej, ko človek nagovori neznanega odraslega, a še posebej odraslo. Ponekod v južnoslovanskih in sosednjih jezikovnih okolišjih je v nemeščanskih socialnih krogih v veljavi tikanje in edninsko nagovarjanje tudi takrat, ko je nagovorjen neznanec in celo starejši, oziroma je tako bilo v navadi do nedavnega. In ko je bil tak posameznik nagovorjen v slovenščini in torej množinsko, denimo: »Kod ste hodili, da ste varno in hitro prišli na cilj?«, je nagovorjeni odgovoril množinsko, čeravno je govoril le o sebi: »Šli smo ...« Pojav je zanimiv s sociološke in psihološke, manj s sociolingvistične plati. Nagovorjeni se je odzval in se odziva logično: sklepal je in sklepa, v srečevanju s težko razumljivim govorjenjem, da je to posebnost tega jezika, ki ga hoče čim hitreje spoznati, še ena od posebnosti jezika, ki vendarle ne zveni tako tuje, kakor se sliši posamezna izrazito narečna govorica.

¹⁰ Kot drugi navedeni primeri tudi ta ni fiktiven, informacijo je dala mag. Đurđa Strsoglavac z Oddelka za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

Janez Rotar

UDK 811.163.6'366.53:811.163.42

SUMMARY

ON THE DUAL IN SLOVENE AND CROATIAN

The Croatian folk ballad *Marko Kraljević i brat mu Andrijaš* (Prince Marko and his brother Andrijaš, first published in 1556) is used to illustrate the disappearance of the dual paradigm as a grammatical category of number and its replacement by the plural. The lyrical poem *Notturmo* by the Croatian poet Tin Ujević, in which the lyrical subject is addressed with the sociative plural, illustrates the possibility of misinterpreting an implied dual form as a plural one. A confirmation is found in the Slovene translation, where the Croatian plural form was mechanically replaced by a plural instead of the authentic Slovene dual, which would be the only appropriate rendering in this poem. A seminar translation into Slovene testifies to the exactness of the dual for a lyrical

poem in which the speaker is addressing a singular addressee.

The second part illustrates that it is not possible to use the dual in polite address of two persons or a couple when each member of the pair or couple would individually require a plural form of politeness. Particularly delicate in this respect is the sociative dual, which »connects« the speaker and the addressee, because — on lower colloquial levels of language — situational context brings out unintentional or intentional subtones. Polite forms of address thus exclude the use of the sociative dual.